

Indexické výrazy a kontextová citlivosť

MARIÁN ZOUHAR¹

Katedra logiky a metodológie vied. Filozofická fakulta. Univerzita Komenského v Bratislave
Šafárikovo nám. 6. 814 99 Bratislava. Slovenská republika
marian.zouhar@gmail.com

ZASLANÝ: 25-11-2012 • AKCEPTOVANÝ: 24-03-2013

Abstract: According to H. Cappelen and E. Lepore, all context-sensitive expressions belong to the so-called Basic Set comprising indexicals and contextuals. This claim is supposed to be justified by certain tests. The paper deals with one of them, namely the test based on inter-contextual disquotational indirect reports. It is claimed that, contrary to appearances, it is not capable to qualify all indexical expressions as context-sensitive. A new version of the test proposed in the present paper removes this drawback. It leads to the consequence, however, that there are context-sensitive expressions that do not belong to the original Basic Set.

Keywords: Automatic indexicals – Basic Set of context-sensitive expressions – context-sensitivity – indexical expressions – says-that reports.

1. Kontextová citlivosť

Výraz možno považovať za *kontextovo citlivý*, ak daný výraz – resp., presnejšie povedané, jeho rôzne výskyty (vyslovenia, napísania) – nadobúda rôzne sémantické obsahy vzhľadom na rôzne kontexty jeho použitia, ktoré sa líšia aspoň niektorými parametrami relevantnými pri určovaní jeho sémantického obsahu. Nech výraz *v* je kontextovo citlivý v tomto zmysle. Keďže

¹ Táto stať vznikla na Filozofickej fakulte UK v Bratislave v rámci grantu VEGA č. 1/0046/11 *Sémantické modely, ich explanačná sila a aplikácia*.

kontextová citlivosť je spravidla *dedičná* vlastnosť,² v odvodenom zmysle ju možno pripísať aj výrazom, ktoré obsahujú *v* ako svoj podvýraz. Ak *v* je kontextovo citlivý výraz, ale neobsahuje žiadny iný kontextovo citlivý podvýraz, tak povieme, že *v* je kontextovo citlivý v *primárnom* zmysle. Ak na druhej strane *v** je kontextovo citlivý, pretože obsahuje ako svoj podvýraz iný kontextovo citlivý výraz *v*, tak *v** je kontextovo citlivý v *sekundárnom* zmysle.

Kontextovo citlivý v sekundárnom zmysle je napríklad výrok „...*v*...“, pričom *v* je kontextovo citlivý výraz (pre jednoduchosť predpokladajme, že „...*v*...“ neobsahuje žiadny iný kontextovo citlivý výraz ako svoj podvýraz). Sémantickým obsahom výroku je spravidla propozícia. Keďže *v* má byť kontextovo citlivý výraz, tak do propozície vyjadrenej výrokom „...*v*...“ bude dodávať rôzne entity v závislosti od kontextu, v ktorom sa „...*v*...“ použije. Preto výrok „...*v*...“ vyjadrí rôzne propozície vzhľadom na rôzne kontexty použitia, ak *v* v týchto kontextoch nadobúda rôzne sémantické obsahy. Na druhej strane je zrejmé, že výrok „...*v*...“ nevyjadrí žiadnu propozíciu, ak nevezmeme do úvahy kontext použitia „...*v*...“.³ Analogické dôsledky odvodíme v prípade iných druhov výrazov, ktorých podvýrazy sú kontextovo citlivé.

Vzniká, samozrejme, otázka, ktoré výrazy sú kontextovo citlivé v primárnom zmysle. Jedna z kľúčových diskusií v súčasnej filozofii jazyka sa zaoberá práve týmto problémom. Spektrum ponúkaných odpovedí je skutočne impozantné. Niektorí autori tvrdia, že množina kontextovo citlivých výrazov (v primárnom zmysle) je malá a obsahuje len určité etablované druhy výrazov, ako sú napríklad osobné či ukazovacie zámená, prípadne niektoré ďalšie špecifické výrazy. Niektorí autori túto množinu rozširujú o výrazy ďalších vybraných druhov: Niektko za kontextovo citlivé považuje napríklad kvantifi-

² V texte uvádzam slovo „spravidla“, keďže v prípade niektorých anaforických výskytov indexických výrazov zrejme platí, že strácajú kontextovú citlivosť v takom zmysle, v akom ju majú napríklad deikticky použité zámená. Ide napríklad o výskyt výrazu „on“ vo vete „Každý filozof rád číta knihy, ktoré (on) napísal“ (slovo „on“ uvádzam v zátvorke, keďže v bežnej reči by sme ho za normálnych okolností vynechali). Ďakujem anonymnému recenzentovi za toto upozornenie.

³ Obe tieto skutočnosti si veľmi dobre uvedomoval už Frege; pozri Frege (1996, 267-268). Podľa neho vety, ktoré obsahujú výrazy ako „dnes“ alebo „ja“, ale aj gramatické časy sloviac či podobné gramatické javy, nevyjadrujú samé osebe kompletne myšlienky (ktoré môžeme pre jednoduchosť považovať za propozície), ale myšlienky vyjadria až vtedy, keď vezmeme do úvahy okolnosti použitia vety.

kátory („každý“, „žiadny“, „práve jeden“ atď.), niekto ďalší sem zaraďuje perspektívové slová (napríklad „ľavo“, „nad“, „pred“ atď.), niekto ďalší za kontextovo citlivé považuje hodnotiace slová (napríklad „dobrý“, „príjemný“, „nudný“ atď.), iní zase vyhlasujú za kontextovo citlivé aj komparatívne adjektíva (napríklad „malý“, „vysoký“, „pevný“ atď.). Tento zoznam by sme mohli rozširovať ešte dlho. Napokon možno nájsť aj takých filozofov jazyka, ktorí kontextovú citlivosť pripisujú všetkým výrazom jazyka bez výnimky.⁴

Z dôvodov, ktoré nebudem na tomto mieste rozoberať, považujem za potrebné, aby sme kontextovú citlivosť (v primárnom zmysle) považovali za pomerne zriedkavú vlastnosť. V tejto súvislosti možno vyjadriť sympatie k pokusu H. Cappelen a E. Lepora zaraďovať medzi kontextovo citlivé len výrazy patriace do tzv. *základnej množiny* (pozri Cappelen – Lepore 2005, 2). Základnú množinu tvoria dva druhy výrazov – tzv. *indexikály* a *kontextuály*.

Vo filozofii a lingvistike sa za typické príklady indexických výrazov považujú všetky základné aj privlastňovacie osobné zámená (napríklad „ja“, „ty“, „oni“, „môj“, „jeho“ atď.), všetky ukazovacie zámená (napríklad „toto“, „tamto“ atď.), niektoré príslovkové určenia času (napríklad „včera“, „o rok“, „teraz“ atď., ale nie výrazy ako „v roku 1950“ a podobne, ktoré nie sú kontextovo citlivé⁵) a niektoré príslovkové určenia miesta (napríklad „tu“, „tam“, „pred nami“ atď., ale nie výrazy ako „v Bratislave“ a podobne, ktoré nie sú kontextovo citlivé). Aj indexickosť môžeme považovať za dedičnú vlastnosť výrazov, a preto v sekundárnom zmysle možno za indexické považovať (zložené) výrazy, ktoré obsahujú ako svoju súčasť aspoň jeden výraz zo spomínaných kategórií. Medzi výrazy, ktoré sú indexické v sekundárnom zmysle, možno zaradiť tzv. zložené demonstratíva (t. j. výrazy ako „toto au-

⁴ Vo všeobecnosti ide o diskusiu medzi tzv. sémantickými minimalistami, podľa ktorých počet kontextovo citlivých výrazov je relatívne malý, dá sa jednoznačne špecifikovať a týka sa niektorých etablovaných druhov výrazov, a kontextualistami rôznych druhov, ktorí túto relatívne malú množinu nahrádzajú množinami obsahujúcimi aj výrazy ďalších druhov. Diskusiu medzi sémantickými minimalistami a kontextualistami mapujem v knihe Zouhar (2011), kde možno nájsť aj množstvo odkazov na relevantnú literatúru.

⁵ Niektorí kontextualisti (napríklad J. Searle; pozri Searle 1979) chcú považovať aj výrazy ako „v roku 1950“ za kontextovo citlivé, pretože ich treba relativizovať vzhľadom na letopočet – kresťanský letopočet bude za rok 1950 považovať iné obdobie ako iné letopočty (napríklad byzantský, islamský, mayský, židovský atď.). Tieto komplikácie budem pre jednoduchosť ignorovať.

to“), prívlastňovacie deskripcie (t. j. výrazy ako „moje auto“) a niektoré zložené adverbíá (t. j. výrazy ako „pred mojím domom“). Podobným spôsobom môžeme pokračovať aj ďalej: Ak výrok obsahuje indexický výraz, možno ho považovať za indexický výrok; napríklad výrok „On je darebák“ je indexický, lebo výraz „on“ je indexický. Ak predikát obsahuje indexický výraz, pôjde zase o indexický predikát; napríklad výraz „je vyšší ako tento človek“ je indexický, lebo výraz „tento“ je indexický.

Kontextuály zahŕňajú niektoré podstatné aj prídavné mená. Zvyčajne sa ako príklady kontextuálov uvádzajú podstatné mená „priateľ“, „cudzinec“, „imigrant“ atď., resp. prídavné mená ako „národný“, „domáci“, „dovezený“ atď. (pozri Cappelen – Lepore 2005 alebo Corazza 2004). Podľa štandardného názoru sémantický obsah týchto výrazov závisí od kontextu použitia; v niektorých z týchto prípadov je relevantným parametrom kontextu použitia miesto, resp. štát či územie, na ktorom sa daný výraz použije (prípady výrazov ako „dovezený“, „imigrant“ atď.), v iných prípadoch je to osoba (napríklad „priateľ“) a podobne. V sekundárnom zmysle možno medzi kontextuály zaradiť aj zložené výrazy, ktoré obsahujú ako svoje podvýrazy výrazy, ktoré sú kontextuálmi v primárnom zmysle (napríklad „národné hospodárstvo“, „najslávnejší imigrant z Nemecka“ atď.). Napriek všeobecne prijímanému názoru, že kontextuály sú kontextovo citlivé výrazy, možno mať určité pochybnosti, ktoré na tomto mieste iba naznačím. Vezmime si nasledujúce vety:

- (1) Albert najradšej počúva národné hymny.
- (2) Nelegálni imigranti deformujú trh práce.

Nech použijeme vetu (1) na akomkoľvek mieste (v akomkoľvek štáte), jej sémantický obsah sa nebude meniť. Vetu (1) totiž nemožno chápať tak, že podľa nej Albert najradšej počúva národné hymny štátu, resp. štátov, v ktorých sa daná veta použila, resp. v ktorých sa Albert nachádza, resp. ktoré sú kontextovo význačné z iných dôvodov. Podľa vety (1) sú Albertoými najobľúbenejšími skladbami tie, ktoré sú kodifikované ako národné hymny, pričom je irelevantné, ktorý štát, resp. štáty ich považujú za svoje národné hymny. Podobne je to s vetou (2). Nehovori sa v nej, že nelegálni imigranti, ktorí prenikli na územie konkrétneho štátu, deformujú trh práce tohto štátu, ale treba ju čítať „globálne“, t. j. tak, že trh práce ktoréhokoľvek štátu je deformovaný ľuďmi, ktorí sú v tomto (ľubovoľnom) štáte ilegálnymi imigrantmi, prípadne tak, že svetový trh práce ako celok sa deformuje vďaka ilegálnym imigrantom. V tomto použití teda nie sú uvedené vý-

razy závislé od parametrov kontextu použitia, a teda o ich kontextovej citlivosti možno pochybovať.

Nech je to s kontextuálnymi akokoľvek, v tejto stati budú ako paradigmatické prípady kontextovo citlivých výrazov vystupovať indexikály. Čitateľ, ktorý je presvedčený o kontextovej citlivosti kontextuálov, môže medzi kontextovo citlivé zaradiť aj tieto výrazy. Na podstate argumentácie sa nič nezmení. Budem sa zaoberať kľúčovou tézou, ktorú obhajujú Cappelen a Lepore: *Všetky kontextovo citlivé výrazy (daného jazyka) patria do základnej množiny (resp., žiadny výraz, ktorý nepatrí do základnej množiny, nie je kontextovo citlivý)*. Paradigmatickými príkladmi prvkov zo základnej množiny budú pre nás práve indexické výrazy.⁶

Na nasledujúcich stránkach sa pokúsím spochybnit' uvedenú tézu, pričom použijem na to tie isté prostriedky, aké Cappelen a Lepore využívajú na jej podporu. Konkrétne pôjde o to, že preverím jeden z testov, ktoré podľa Cappelena a Lepora overujú kontextovú citlivosť výrazu. Ukážem, že v striktnom zmysle týmto testom neprejdú ani všetky indexické výrazy, teda tento test neumožňuje identifikovať ako kontextovo citlivé ani len všetky prvky zo základnej množiny. Navrhnem potom takú obmenu testu, ktorá bude dávať požadované výsledky, t. j. všetky prvky základnej množiny sa ukážu ako kontextovo citlivé, ale zároveň poukážem na dôsledok, že v takom prípade nám ako kontextovo citlivé prejdú aj niektoré výrazy, ktoré do základnej množiny nepatria.

2. Testovanie kontextovej citlivosti

Cappelen a Lepore ponúkajú tri rôzne testy, ktoré majú odhaliť kontextovo citlivé výrazy v jazyku. Budem sa zaoberať len prvým z týchto testov, no zároveň zdôrazňujem, že ak výhrady, ktoré voči nemu uvediem, sú relevantné a spochybňujú ho, musí existovať aj spôsob, ako spochybnit' aj ostatné dva testy. Keby sa to nestalo, stojíme pred vážnym problémom, ktorý má metodologické pozadie. O čo ide?

Už sama skutočnosť, že Cappelen a Lepore navrhujú *tri rôzne* testy, sa mi javí ako podozrivá. Ak majú testovať *ten istý* fenomén – v našom prípade kontextovú citlivosť – zmnoženie testov je zbytočné, pretože ak jeden

⁶ Poznámam, že vo veľkej väčšine prípadov aj Cappelen a Lepore používajú vo svojich príkladoch indexické výrazy a kontextuály spomínajú len okrajovo.

z nich úspešne identifikuje daný fenomén, ostatné dva testy k nemu nič zaujímavé nepridávajú a len opakujú to isté. Horšie by to však bolo v prípade, v ktorom by jednotlivé testy dávali rôzne výsledky. Predstavme si, že jeden test identifikuje ako kontextovo citlivé tie výrazy, ktoré patria do množiny M_1 , a druhý test zase výrazy patriace do inej množiny M_2 . Nepochybne sa očakáva, že M_1 a M_2 majú neprázdny prienik, ba dokonca je možné, že sa líšia len nepatrne, teda jedným či dvoma prvkami. Takáto situácia by mohla nastať napríklad v prípade, keď prvý test nezaradí testovaný výraz v do množiny M_1 , no v vyhlásime za kontextovo citlivý preto, že ho druhý test zaradí do množiny M_2 . Tento výsledok by bol podľa mňa škandalóznym. Nemohli by sme totiž povedať, že oba testy overujú to, či výrazy majú tú istú vlastnosť. Prvým testom by sme testovali prítomnosť vlastnosti V_1 , druhým testom zase prítomnosť vlastnosti V_2 , no išlo by o rozličné vlastnosti, a to bez ohľadu na to, aké podobné extenzie by mali. Podstatné je však to, že by nešlo o testy kontextovej citlivosti, ale o testy vlastností, ktoré sa kontextovej citlivosti viac či menej podobajú. Na to, aby sme z nich urobili testy kontextovej citlivosti, by sme musel ukázať, že každý výraz, ktorý má vlastnosť V_1 , musí byť kontextovo citlivý, aj to, že každý výraz, ktorý má vlastnosť V_2 , musí byť kontextovo citlivý. To by však vyžadovalo ďalšie argumenty či testy, ktoré by mali preukázať takúto súvislosť medzi kontextovou citlivosťou a vlastnosťami V_1 , resp. V_2 . Je zjavné, že Cappelen a Lepore neočakávajú, že nastane druhá možnosť, pretože neukazujú, že súvislosť medzi vlastnosťami, ktorých prítomnosť overujú ich testy, a kontextovou citlivosťou sa musí obhájiť nejakým ďalším nezávislým argumentom alebo testom. Z toho možno usúdiť, že očakávajú, že ich testy overujú prítomnosť tej istej vlastnosti, teda kontextovej citlivosti. Preto zrejme nastáva prvá možnosť a uvádzanie troch testov je len nadbytočné zmožovanie, ktoré má čitateľa zabaviť, a to bez toho, aby ho priviedlo k niečomu novému. Pre mňa je teraz podstatné to, že ak sa ukáže, že jeden z testov nemá byť testom kontextovej citlivosti, tak to isté musí platiť aj o ostatných dvoch testoch.

Test, na ktorý sa teraz podrobnejšie pozrieme, budem nazývať *reprodukčný test* (pozri Cappelen – Lepore 2005, 88–99). Ide o to, že ak v kontexte k hovorca H_1 uskutoční výpoveď u použitím vety „... v ...“, ktorá obsahuje ako svoju súčasť výraz v , tak v je kontextovo citlivý v prípade, že hovorca H_2 nemôže v inom kontexte k^* (ktorý sa od k líši určitými relevantnými parametrami) pravdivo reprodukovať u slovami „ H_1 povedal, že ... v ...“, ale musí použiť vetu „ H_1 povedal, že „... v^* ...“, kde výraz v bol nahradený iným výrazom v^* . Presnejšie povedané, H_2 by mohol použiť reprodukciu „ H_1 povedal,

že ...*v*...“ s kontextovo citlivým výrazom *v* iba v prípade, že kontexty *k* a *k** sa zhodujú v určitých relevantných parametroch. Analogicky, výraz *v* je kontextovo necitlivý, ak H_2 môže *u* reprodukovať slovami „ H_1 povedal, že ...*v*...“ nezávisle od toho, akými parametrami sa vyznačuje kontext použitia, v ktorom H_2 formuluje svoju reprodukciu.⁷ Pokúsim sa túto abstraktnú formuláciu oživiť príkladmi.

Vezmime si situáciu, v ktorej hovorca H_1 použije vetu

(3) Ja som vysoký

a hovorca H_2 má reprodukovať obsah tejto výpovede použitím vety formy „ H_1 povedal, že...“, kde namiesto „...“ patrí nejaká veta. Keďže výraz „ja“ má na základe sémantického pravidla referovať na aktuálneho používateľa,⁸ H_1 bude pomocou svojej výpovede hovoriť o sebe. Ak má H_2 adekvátne reprodukovať obsah výpovede H_1 , a teda vedľajšia veta v reprodukovanej vete by mala byť o H_1 , mal by použiť napríklad vetu

(4) H_1 povedal, že on je vysoký.

To znamená, že výraz „ja“ by mal nahradiť výrazom „on“ (ak je taký výraz vhodný; ak vhodný nie je, možno ho nahradiť iným výrazom). Na druhej strane, veta

(4*) H_1 povedal, že ja som vysoký,

⁷ Okrem reprodukčného testu Cappelen a Lepore uvádzajú aj ďalšie dva testy. Prvý z nich možno nazvať *kolektívny test* (pozri Cappelen – Lepore 2005, 99-104): Výraz *v* je kontextovo citlivý, ak z toho, že o objekte o_1 sa dá pravdivo povedať, že je *v*, a o objekte o_2 sa dá pravdivo povedať, že je *v*, nemožno odvodiť, že je pravda aj to, že o_1 a o_2 sú *v*. Druhým je zase *test realnej kontextovej citlivosti* (pozri Cappelen – Lepore 2005, 104-112): Výraz *v* z vety „...*v*...“ je kontextovo citlivý, ak v rámci kontextu, v ktorom sa formuluje nejaký príbeh *P*, je možné ako súčasť *P* použiť „...*v*...“ tak, aby bola pravdivá (resp. nepravdivá), a v rámci toho istého príbehu *P* možno opísať kontext, v ktorom by použitá veta „...*v*...“ bola nepravdivá (resp. pravdivá). Tieto dva testy nebudú predmetom mojich úvah. Kriticky sa všetkými tromi testami zaoberá J. Hawthorne v stati Hawthorne (2006). Dodávam, že moje závery týkajúce sa reprodukčného testu sú radikálnejšie než Hawthornove výsledky.

⁸ D. Kaplan explikuje takéto sémantické pravidlo pomocou svojho pojmu *charakteru* výrazu (pozri Kaplan 1989). Na naše účely netreba zohľadňovať žiadnu špecifickú explikáciu.

nie je vo všeobecnosti vhodnou reprodukovajúcou vetou, pretože výraz „ja“, ktorý sa v nej vyskytuje, bude vďaka svojej sémantike a kontextu použitia referovať na aktuálneho používateľa vety (4*), teda na H_2 . Iste, veta (4*) by bola vhodnou reprodukovajúcou vetou v prípade, že H_1 je totožný s H_2 – len v takom prípade by bola vedľajšia veta v reprodukovujúcej vete o tom istom indivíduu ako pôvodná reprodukovaná veta. Táto vec je kľúčová: Znamená to, že reprodukovaná veta sa môže použiť v nepriamej reči len za predpokladu, že kontext reprodukovujúcej vety spĺňa špecifickú požiadavku, podľa ktorej H_1 a H_2 sú tou istou osobou. Ak H_1 a H_2 sú rôzne indivíduá, H_2 musí vo svojej reprodukcii použiť iný vhodný výraz, napríklad výraz „on“ (alebo „ona“, „ty“ atď.). To je dôvod, prečo by sme výraz „ja“ mali považovať za kontextovo citlivý.

Podobná situácia je aj s výrazom „dnes“. Keď H_1 použije vetu

(5) Dnes je piatok

v určitý deň, H_2 môže na *druhý deň* – teda v sobotu – adekvátne reprodukovat' túto výpoveď pomocou vety

(6) H_1 povedal, že včera bol piatok.

Keby namiesto toho použil vetu

(6*) H_1 povedal, že dnes je piatok,

nebola by jeho reprodukcia pravdivá, pretože svojím použitím výrazu „dnes“ by referoval na deň *svojej* výpovede, teda na sobotu. H_2 môže adekvátne reprodukovat' výpoveď, ktorú H_1 uskutoční použitím vety (5), pomocou použitia vety (6*) iba v prípade, že kontext výpovede hovorca H_2 je špecifický v tom, že ju uskutoční v ten istý deň, v ktorom H_1 použil vetu (5).

Cappelen a Lepore nepochybne dôverujú reprodukčnému testu. Podľa nich spoľahlivo identifikuje kontextovo citlivé výrazy. Povedzme, že keď sa výraz ukáže ako kontextovo citlivý, prejde reprodukčným testom. Kontextovo necitlivé výrazy testom neprejdú, čo v našom prípade znamená, že takýto výraz, ktorý sa vyskytuje v reprodukovanej vete, sa môže objaviť aj v reprodukovujúcej vete bez toho, aby sa na kontext reprodukovujúcej vety kládli špecifické obmedzenia. Cappelen a Lepore používajú reprodukčný test na overenie, či niektoré výrazy, ktoré sa v literatúre niekedy považujú za kontextovo citlivé, sú skutočne kontextovo citlivé. Ich závery sú nekompromisné: Mnohé z týchto výrazov kontextovo citlivé nie sú, a to v rozpore s očakáva-

niami viacerých filozofov jazyka (pozri Cappelen – Lepore 2005, 95-96). Výrazy ako „červený“, „vie“, „vysoký“, „zlý“, „prší“ atď. sa nepochybne ukážu ako kontextovo necitlivé, keďže v prípade, že hovorca H_1 použije vetu „...v...“ (kde v je „červený“, „vie“, „vysoký“, „zlý“, „prší“ atď.), môže hovorca H_2 použiť ako pravdivú vetu „ H_1 povedal, že ...v...“, a to nezávisle od toho, ako sa parametre týchto dvoch kontextov použitia líšia.⁹ Tento výsledok s radosťou vítam.

Lenže situácia nie je taká ružová, ako sa na prvý pohľad zdá. Niektorí autori ukázali, že reprodukčný test odhalí ako kontextovo necitlivé aj výrazy ako „vľavo“ alebo „blízko“ (pozri Hawthorne 2006 alebo Cappelen – Hawthorne 2010, 39). Nie je mi známe, či by Cappelen a Lepore zaradili tieto výrazy do základnej množiny kontextovo citlivých výrazov, ale vďaka práci Cappelen – Hawthorne (2010) je zrejmé, že prinajmenšom jeden z nich by ich nechcel do tejto množiny začleniť.

Dôvod si ilustrujme pomocou výrazu „vľavo“. Predpokladajme, že hovorca H_1 uskutoční výpoveď použitím vety

(7) Albert zabočil vľavo.

Keby výraz „vľavo“ mal byť kontextovo citlivý, hovorca H_2 by mal reprodukovat' túto výpoveď použitím vety

(8) H_1 povedal, že Albert zabočil vpravo,

pokiaľ perspektíva, z ktorej H_2 posudzuje smer, je opačná ako perspektíva H_1 . To znamená, že H_2 by mohol použiť reprodukciu

(8*) H_1 povedal, že Albert zabočil vľavo

iba vtedy, keď kontext použitia je špecifický v tom, že perspektíva hovorca H_2 je totožná s perspektívou hovorca H_1 .

Cappelen a Hawthorne však konštatujú, že aj keď perspektíva H_2 je odlišná od perspektívy H_1 , nie je potrebné, aby H_2 reprodukoval obsah výpovede H_1 pomocou vety (8), ale bez zásadnejších komunikačných problémov a nedorozumení môže použiť vetu (8*). To znamená, že výraz „vľavo“ nie je kontextovo citlivý. Vysvetlenie tohto faktu spočíva podľa nich v tom, že H_2 môže svojou výpoveďou akosi „parazitovať“ na kontexte, v ktorom H_1 vy-

⁹ Pre nedostatok miesta nebudem toto tvrdenie ilustrovať žiadnymi príkladmi, čitateľ si ich ľahko skonštruuje sám.

slovil svoju pôvodnú výpoveď (pozri Cappelen – Hawthorne 2010, 40-42). To znamená, že kontext použitia H_2 je irelevantný a relevantný aj pre výpoveď H_2 zostáva kontext, v ktorom H_1 pôvodne vyslovil svoju výpoveď. H_2 teda vo svojej reprodukcii môže použiť tú istú vetu, ktorú použil H_1 , ale použitím výrazu „vľavo“ nemusí referovať na smer, ktorý sa nachádza vľavo z jeho perspektívy, ale na smer, ktorý sa nachádza vľavo z perspektívy hovorca H_1 . V prípade skutočne kontextovo citlivých výrazov H_2 nemôže „parazitovať“ na kontexte použitia pôvodného hovorca H_1 .

3. Problém

Zdá sa, že reprodukčný test je spoľahlivý prinajmenšom v tom, že všetky indexické výrazy ním prejdú ako kontextovo citlivé. To isté konštatujú aj Cappelen a Lepore (pozri Cappelen – Lepore 2005, 89). Dodávajú, že túto skutočnosť možno ľahko „verifikovať“ a na to „by malo stačiť zopár dodatočných ilustrácií“ (Cappelen – Lepore 2005, 89). Ich argument má teda podobu induktívnej generalizácie, a preto by sme mali byť ostražití pri jeho akceptovaní. Ukážem, že táto ostražitosť je namieste a že v skutočnosti nie všetky indexické výrazy prejdú reprodukčným testom ako kontextovo citlivé výrazy. Tento záver je závažný, keďže ukazuje, že test nedokáže identifikovať ako kontextovo citlivé dokonca ani všetky výrazy z kategórie, ktorej kontextovú citlivosť nikto seriózne nespochybňuje.¹⁰

Najprv zavediem jeden dôležitý rozdiel, ktorý si možno uvedomiť v súvislosti s predchádzajúcou úvahou týkajúcou sa slova „vľavo“. Odlíšme *kontext použitia* od *kontextu interpretácie*. Všeobecne povedané, kontextom použitia je situácia, v ktorej hovorca uskutočňuje svoju výpoveď. Kontext interpretácie je zase tým, vzhľadom na čo sa relativizujú sémantické obsahy, resp. referenty výrazov niektorých druhov. Napríklad indexické výrazy ako „ja“, „tu“, „teraz“, „on“ atď. referujú na určité objekty v závislosti od istých parametrov kontextu interpretácie. Spravidla môžeme kontext použitia stotožniť s kontextom interpretácie, no niekedy sa môžu líšiť. Ak ich stotožníme, referentom použitia zámena „ja“ bude hovorca, ktorý uskutočňuje výpoveď, referentom použitia zámena „tu“ bude miesto, kde sa výpoveď usku-

¹⁰ Aj v stati Hawthorne (2006) sa predpokladá, že indexické výrazy prejdú reprodukčným testom, a preto Hawthorne nemohol formulovať radikálnejšie výhrady k tomuto testu.

toční, referentom použitia zámena „teraz“ bude čas, v ktorom sa výpoveď uskutoční, referentom použitia zámena „on“ bude objekt mužského rodu (osoba mužského pohlavia), ktorý mieni hovorca identifikovať, atď.

Ak kontext použitia nie je totožný s kontextom interpretácie, určité objekty, ktoré sú referentmi niektorých výrazov, nemusia byť totožné s objektmi, ktoré sú určené situáciou, v ktorej hovorca uskutoční svoju výpoveď. Vezmime si výraz „vľavo“. Ak hovorca použije výraz „vľavo“, kontext použitia určí ako možný referent tohto použitia smer, ktorý sa nachádza naľavo od hovorca. Kontext interpretácie však môže určiť ako referent použitia výrazu „vľavo“ smer, ktorý nemusí byť totožný s hovorcovým smerom. Stane sa tak vtedy, keď hovorca bude napríklad zohľadňovať perspektívu niekoho iného, a to podobne, ako to bolo v úvahe z predchádzajúcej časti. V tejto úvahe bol parameter kontextu použitia iný ako relevantný parameter kontextu interpretácie, keďže bol určený používateľom reprodukovanej vety, nie používateľom reproduktujúcej vety. Prípad, v ktorom kontext interpretácie nie je zároveň kontextom použitia, naznačím hviezdičkou: *kontext* interpretácie*.

Rozdiel medzi kontextom použitia a kontextom interpretácie je v podstate všetko, čo potrebujeme na spochybnenie tézy, že všetky indexické výrazy prejdú reprodukčným testom ako kontextovo citlivé. Niektoré indexické výrazy totiž umožňujú, aby ich hovorca v reproduktujúcich vetách použil na referovanie na objekty, ktoré sú určené kontextom* interpretácie.

Pozrime sa v tejto súvislosti na slová „tu“ a „teraz“. Ide o príslovkové určenia miesta, resp. času a o ich kontextovej citlivosti azda nikto nepochybuje. Ak hovorca na dvoch rôznych miestach použije vetu „Stretneme sa tu“, vyjadrí rôzne propozície vďaka tomu, že sa budú týkať rôznych miest; analogicky, ak hovorca v dvoch rôznych časoch vysloví vetu „Teraz to príde“, vyjadrí rôzne propozície, ktoré sa (okrem iného) líšia tým, že sa týkajú rôznych časov. V týchto prípadoch referujú ich použitia na miesta, resp. časy dané kontextami použitia. Kľúčové je však to, že výrazy „tu“ a „teraz“ sa dajú použiť aj tak, že sa nebudú vzťahovať na miesta, resp. časy kontextu použitia, ale na miesta, resp. časy kontextu* interpretácie.

Inšpiráciu možno získať z niektorých príkladov, ktorými E. Corazza ilustruje anaforické používanie výrazov „tu“ a „teraz“ (pozri Corazza 2004, 6). To je prípad viet

- (9) V júni 1942 Albert navštívil Paríž, ktorý teraz okupujú Nemci.
- (10) Albert strávil minulý rok v Paríži a našiel si tu novú milenkú.

Vo vete (9) je výraz „teraz“ anaforicky závislý od výrazu „v júni 1942“ a vo vete (10) je zase výraz „tu“ anaforicky závislý od výrazu „v Paríži“. Anaforická závislosť v tomto prípade znamená, že výraz „teraz“ v danom použití bude identifikovať jún 1942 a výraz „tu“ v danom použití bude identifikovať Paríž. Keby sme antecedentné výrazy „v júni 1942“, resp. „v Paríži“ vo vetách (9) a (10) nahradili inými vhodnými výrazmi, analogicky by sa zmenil aj sémantický obsah anaforicky použitých výrazov „teraz“, resp. „tu“. Tieto príklady môžeme ďalej zužitkovať nasledujúcim spôsobom.

Môžeme si predstaviť situáciu, v ktorej osoba *A* napíše vetu (9) v rámci nejakého textu. Adresátom, ktorý číta text, je osoba *B*, ktorá ďalšej osobe *C* oznámi:

(11) *A* píše, že Paríž teraz okupujú Nemci.

Osobám *B* a *C* je pritom zrejmé, že čas, ktorý je relevantný vzhľadom na ich komunikáciu, je jún 1942, nie ich súčasnosť. V tomto použití výraz „teraz“ referuje na jún 1942, nie na čas, v ktorom osoba *B* vysloví vetu (11). V podstate sa stalo to, že kým v Corazzovom príklade sa výraz „teraz“ môže vzťahovať na iný časový okamih, ako je aktuálny čas, keďže je anaforicky závislý od vhodného výrazu, ktorý referuje na daný časový okamih, v našom prípade sa výraz „teraz“ deikticky vzťahuje na časový okamih, ktorý nie je aktuálnym časom osôb *B* a *C*, keďže situácia, v ktorej *B* a *C* spolu komunikujú, nejako parazituje na kontexte, v ktorom *A* použil vetu (9). Inými slovami, *B* svojím použitím výrazu „teraz“ nereferuje na čas kontextu použitia, teda na čas, ktorý je prítomným časovým okamihom *B*, ale na čas kontextu* interpretácie, ktorým je prítomný časový okamih osoby *A*.

Podobnú situáciu možno vymyslieť aj v súvislosti s vetou (10). Ak osoba *A* napíše vetu (10) v rámci nejakého textu a osoby *B* a *C* sa rozprávajú o tomto texte, *B* môže oznámiť:

(12) *A* píše, že Albert si tu našiel novú milenkú,

pričom použitím slova „tu“ bude referovať na Paríž, nie na miesto, na ktorom sa nachádzajú *B* a *C*. V Corazzovom príklade sa výraz „tu“ vzťahuje na iné miesto, než je aktuálne miesto, keďže je anaforicky závislý od vhodného výrazu, ktorý na dané miesto referuje; v našom príklade sa výraz „tu“ deikticky vzťahuje na miesto, ktoré nie je miestom výskytu osôb *B* a *C*, keďže situácia, v ktorej *B* a *C* spolu komunikujú, nejako parazituje na kontexte, v ktorom osoba *A* použila vetu (10). Inými slovami, *B* svojím použitím výra-

zu „tu“ nereferuje na miesto kontextu použitia, teda na miesto, ktoré je miestom výskytu osoby *B*, ale na miesto kontextu* interpretácie, ktorým je miesto výskytu osoby *A*.

Čo sme ukázali? Jednu dôležitú skutočnosť: Ak hovorca H_1 použije vetu „...teraz...“, resp. vetu „...tu...“, kde výrazy „teraz“ a „tu“ sú typické indexické výrazy, hovorca H_2 môže reprodukovať tieto výpovede slovami „ H_1 povedal, že ...teraz...“, resp. „ H_1 povedal, že ...tu...“, pričom čas, resp. miesto výpovedí hovorca H_1 nie sú totožné s časom, resp. miestom reprodukcií hovorca H_2 , ale sú určené kontextom* interpretácie, ktorým je kontext použitia hovorca H_1 . To znamená, že výrazy „teraz“ a „tu“ neprešli reprodukčným testom kontextovej citlivosti. Máme teda najmenej dva indexické výrazy, ktoré reprodukčný test klasifikuje ako kontextovo necitlivé. Tento záver môžeme opatrne rozšíriť aj na ďalšie indexické výrazy, ktoré fungujú podobne ako výrazy „teraz“ a „tu“. Ak sa rozhodneme – podobne ako Cappelen a Lepore – považovať indexické výrazy za paradigmatické prípady kontextovo citlivých výrazov a zaradíme ich tak do základnej množiny kontextovo citlivých výrazov, tak musíme usúdiť, že reprodukčný test by sme nemali považovať za spoľahlivý nástroj identifikácie kontextovo citlivých výrazov.

Aby však nevzniklo nedorozumenie, zdôrazňujem, že v niektorých prípadoch výrazy „teraz“ a „tu“ referujú na čas, resp. miesto kontextu použitia (ktorý je tak zároveň kontextom interpretácie). Ak sa menia relevantné parametre kontextu použitia, tak sa zodpovedajúcim spôsobom menia aj referenty použitia výrazov „teraz“ a „tu“. Z tohto dôvodu ide o plnohodnotné kontextovo citlivé výrazy, ktoré fungujú rovnako ako iné kontextovo citlivé výrazy, napríklad „ja“, „ty“, „my“ atď. Touto úvahou som teda nechcel spochybniť kontextovú citlivosť výrazov „teraz“ a „tu“, ale len potenciál reprodukčného testu odlišiť kontextovo citlivé výrazy od kontextovo necitlivých výrazov. Kontextovo citlivé sú nielen výrazy, ktorých referent v určitom použití závisí od kontextu použitia (ktorý je tak zároveň kontextom interpretácie), ale aj výrazy, ktorých referent v určitom použití závisí od kontextu* interpretácie. Reprodukčný test však ignoruje výrazy druhého druhu.

Ďalšie závery z týchto úvah môžeme odvodiť, keď zavedieme niektoré ďalšie rozlíšenia. Ide o Kaplanov rozdiel medzi čistými indexikálmi a demonstratívami, resp. Perryho rozdiel medzi automatickými indexikálmi a intencionálnymi indexikálmi (pozri Kaplan 1989 a Perry 1997). Zdá sa, že čisté indexikály možno stotožniť s automatickými indexikálmi – pre jednoduchosť ich označme *a-indexikály* – kým intencionálne indexikály sa viac či menej prekrývajú s demonstratívami – označme ich *i-indexikály*. Výraz je

a-indexikál, ak jeho referent je plnohodnotne určený výlučne na základe kontextu použitia, teda tým, ako sa výraz použije, a nezávisle od čohokoľvek iného. Výraz „ja“ je a-indexikál, pretože jeho použitia referujú na aktuálneho hovorcu nezávisle od toho, že by hovorca musel mať ďalšiu špecifickú intenciu identifikovať seba. Na druhej strane referent i-indexikálu závisí od špecifických hovorcových intencií. Príkladom je výraz „on“: Ak hovorcovou intenciou je identifikovať osobu *A*, bude referentom jeho použitia výrazu „on“ osoba *A*; ak má intenciu identifikovať osobu *B*, referentom bude *B*.¹¹

Teraz je zrejmé, že reprodukčný test dokáže identifikovať ako kontextovo citlivé len a-indexikály. Pri týchto výrazoch je totiž kontextom interpretácie vždy kontext použitia, a teda ich referencia sa nedá relativizovať vzhľadom na kontext* interpretácie. Na to, aby výraz v danom použití referoval na parameter kontextu* interpretácie, je totiž potrebné, aby hovorca disponoval špecifickou intenciou vyčleniť použitím výrazu parameter z kontextu* interpretácie. Takto sa však dajú použiť len i-indexikály. Môžeme teda uzavrieť, že reprodukčný test kontextovej citlivosti je v skutočnosti testom a-indexickosti.

4. Alternatívny reprodukčný test

Tento výsledok musí byť pre prívrženca reprodukčného testu nepríjemný. Veď Cappelen a Lepore tvrdili, že testom prejdú ako kontextovo citlivé všetky výrazy zo základnej množiny kontextovo citlivých výrazov, teda všetky indexické výrazy (plus niektoré ďalšie výrazy). Existuje spôsob, ako túto negatívnu črtu reprodukčného testu odstrániť a zachovať pritom jeho poslanie? Domnievam sa, že existuje, a pokúsim sa to ukázať.

Hlavný problém reprodukčného testu spočíva v tom, aký kvantifikátor sa používa pri jeho formulácii. V pôvodnej formulácii Cappelen a Lepore tvrdia, že výraz *v*, ktorý hovorca *H* použil vo svojej výpovedi *u* použitím vety „...*v*...“ v kontexte *k*, je kontextovo *necitlivý*, ak pre iný kontexte *k** (ktorý sa v relevantných parametroch líši od *k*) existuje pravdivá reproduktujúca veta o *u*, ktorá má tvar „*H* povedal, že ...*v*...“ (pozri Cappelen – Lepore 2005,

¹¹ C. Bianchi spochybňuje rozdiel medzi a-indexikálmi a i-indexikálmi, pričom na to využíva rozdiel medzi kontextom použitia a kontextom interpretácie (pozri Bianchi 2001). Domnievam sa však, že tieto dva druhy indexických výrazov sa dajú naznačeným spôsobom odlišiť *napriek* argumentom, ktoré predložila C. Bianchi.

89). Z toho ľahko zistíme, že výraz v , ktorý H použil vo svojej výpovedi u použitím vety „... v ...“ v kontexte k , je kontextovo citlivý, ak pre *žiadny* kontext k^* *neexistuje* pravdivá reprodukovájúca veta o u , ktorá má tvar „ H povedal, že ... v ...“. A to je problém. Ako sme videli, výrazy ako „tu“ a „teraz“ možno použiť *niekedy* tak, že sa v pravdivej reprodukcii musia nahradiť iným vhodným výrazom, ale *niekedy* zase tak, že daná reprodukcia je pravdivá aj vtedy, keď sa iným výrazom nenahradia. Ak sa majú takéto indexické výrazy ukázať ako kontextovo citlivé, mali by sme všeobecný kvantifikátor nahradiť slabším existenčným kvantifikátorom, a teda reprodukčný test by vyzeral takto: Výraz v , ktorý hovorca H použil vo svojej výpovedi u použitím vety „... v ...“ v kontexte k , je kontextovo citlivý, ak aspoň v jednom kontexte k^* (ktorý sa v relevantných parametroch líši od k) nemožno považovať za pravdivú reprodukovájúcu vetu o u v tvare „ H povedal, že ... v ...“.

Týmto alternatívnym testom prejdú výrazy „tu“ a „teraz“ atď. ako kontextovo citlivé, keďže umožňuje, aby v niektorých reprodukovájúcich vetách zostali, ale v iných sa nahradili inými vhodnými výrazmi. Možno teda uzavrieť, že alternatívnym reprodukčným testom prejdú ako kontextovo citlivé nielen a-indexikály, ale aj i-indexikály, a teda všetky indexické výrazy. Nevedie teda k neprijateľnému dôsledku, podľa ktorého sa kontextová citlivosť stotožňuje s a-indexickosťou.

Zároveň sa ukazuje, že aspoň niektoré z výrazov ako „červený“, „vie“, „vysoký“, „zlý“, „prší“ atď. nie sú kontextovo citlivé ani podľa alternatívneho reprodukčného testu. Hoci túto vec treba posudzovať jednotlivo a na každý z potenciálnych kontextovo citlivých výrazov treba aplikovať alternatívny reprodukčný test zvlášť, prinajmenšom uvedené výrazy budú kontextovo necitlivé. Ak napríklad hovorca H_1 v jednom kontexte povie

(13) Ukradol som červené pero,¹²

hovorca H_2 môže túto výpoveď pravdivo reprodukovať v inom kontexte slovami

(14) H_1 povedal, že ukradol červené pero,

a to bez ohľadu na to, či sa v oboch kontextoch pero považuje za červené v tom istom zmysle (H_1 môže pero charakterizovať ako červené preto, lebo

¹² Budem abstrahovať od toho, že ide o kontextovo citlivú vetu, a to vďaka perfektu slovesa a zamlčanému podmetu „ja“.

je vyrobené z červeného plastu, no H_2 túto vec môže ignorovať). Domnievam sa, že nájsť také použitie vety „...červený...“, ktoré sa nedá pravdivo reprodukovať slovami „ H povedal, že ...červený...“, je mimoriadne ťažké, ak nie nemožné. Možno sa ľahko presvedčiť o tom, že podobná vec platí aj v prípade ostatných zo spomínaných výrazov.

Alternatívny reprodukčný test však má aj svoju druhú stranu. Ak ho prijme, ľahko si možno uvedomiť, že aj keď sa ako kontextovo citlivé ukážu všetky výrazy zo základnej množiny pôvodných kontextovo citlivých výrazov, bude treba túto vlastnosť pripísať aj niektorým výrazom, ktoré do základnej množiny nepatria. Kontextovo citlivé budú totiž *všetky* výrazy, ktoré sa aspoň v jednom prípade musia v reproduktujúcej vete nahradiť iným výrazom, aby táto veta mohla byť pravdivá vzhľadom na jej kontext použitia (ktorý je v relevantných parametroch odlišný od kontextu použitia daného výrazu).

Túto požiadavku evidentne splní aj výraz „vľavo“ a iné podobné výrazy. Ak hovorca H_1 vysloví vetu „...vľavo...“ v nejakom kontexte, môže sa stať, že hovorca H_2 môže v relevantne inom kontexte túto výpoveď reprodukovať slovami „ H_1 povedal, že ...vpravo...“, ak kontextom interpretácie tohto použitia výrazu „vpravo“ bude kontext použitia (t. j. kontext hovorca H_2); môže sa stať aj to, že H_2 bude takúto výpoveď reprodukovať slovami „ H_1 povedal, že ...vľavo...“, pokiaľ kontextom interpretácie tohto použitia výrazu „vľavo“ bude kontext* interpretácie, ktorým je v podstate kontext použitia hovorca H_1 . Výraz „vľavo“ sa preto správa ako kontextovo citlivý výraz. Iste, nie je kontextovo citlivý v rovnakom zmysle ako a-indexikály, ale to sa týka mnohých indexických výrazov. O kontextovej citlivosti indexických výrazov sa však nepochybuje.

Môžeme teda uzavrieť, že ak príliš prísny a neadekvátny reprodukčný test nahradíme miernejším alternatívnym testom, dosiahneme nielen to, že všetky výrazy, ktoré Cappelen a Lepore zaraďujú do základnej množiny kontextovo citlivých výrazov, budú kontextovo citlivé, ale aj to, že kontextovú citlivosť budeme musieť pripísať aspoň niektorým výrazom, ktoré do základnej množiny nepatria. Nemyslím si, že by sme sa mali báť zaplatiť túto cenu. Veď sa budeme opierať o všeobecný test, ktorý dokáže urobiť jasnú hranicu medzi kontextovo citlivými a kontextovo necitlivými výrazmi. Netreba sa preto obávať toho, že by zaradenie niektorých neindexických výrazov medzi kontextovo citlivé slová bolo *ad hoc*.

Literatúra

- BIANCHI, C. (2001): Context of Utterance and Intended Context. In: Akman, V. – Boquet, P. – Thomason, R. – Young, R. (eds.): *Modeling and Using Context*. Berlin – Heidelberg – New York: Springer Verlag, 73-86.
- CAPPELEN, H. – HAWTHORNE, J. (2010): *Relativism and Monadic Truth*. Oxford: Oxford University Press.
- CAPPELEN, H. – LEPORÉ, E. (2004): *Insensitive Semantics: A Defense of Semantic Minimalism and Speech Act Pluralism*. Malden (MA): Blackwell.
- CORAZZA, E. (2004): *Reflecting the Mind: Indexicality and Quasi-Indexicality*. Oxford: Clarendon Press.
- FREGÉ, G. (1996): Myšlienka: logické skúmanie. *Organon F* 3, č. 3, 262-281.
- HAWTHORNE, J. (2006): Testing for Context-Dependence. *Philosophy and Phenomenological Research* 73, No. 2, 443-450.
- KAPLAN, D. (1989): Demonstratives. In: Almog, J. – Perry, J. – Wettstein, H. (eds.): *Themes from Kaplan*. Oxford: Oxford University Press, 482-563.
- PERRY, J. (1997): Indexicals and Demonstratives. In: Hale, R. – Wright, C. (eds.): *Companion to the Philosophy of Language*. Oxford: Blackwell, 586-612.
- SEARLE, J. (1979): Literal Meaning. In: Searle, J.: *Expression and Meaning. Studies in the Theory of Speech Acts*. Cambridge: Cambridge University Press, 117-136.
- ZOUHAR, M. (2011): *Význam v kontexte*. Bratislava: aleph.